

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀՆԱԽՕՍԱԿԱՆ ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՒՆ

ՀԱՂԱՍՏԱԾ.

(Շ-Ը-Ղ-Ի. Լ. Է-Ը).

18.) Արքունի պալատն Ռուսաց յայտմ գիտաւորութեան առաջի աչաց ունելով զապագայ առաջընթաց ազդեցութիւն և զտիրապետութիւն, խորհելով խորհէր նախ քան զամենայն եւրոպացի տէրութիւնս ի ձեռս բերել զառեւտրական օգուտս ընդ հարուստ կողմանցն Ասիոյ, բանալ ճանապարհ ընդ արեւելեան Հնդկաստան, միշտ ջանալով ի հիւսիսոյ անցանել ի Կաւկաս, լսելով զայս պատգամաւորութիւն, ուրախ եղև յոյժ. բաւական զօրօք նուաճեաց զծովեզերեայ քաղաքս Բաքու, Դարբանդ և Շամախի: Տիրապետողական յառաջագիժութիւնք և երևելի քաջագործութիւնք Ռուսաց առիթ ետուն հայ մէլիքացն Ղարաբաղու համայն ժողովրդականօր մտանել ի ներքոյ հովանաւորութեան Ռուսաց. և ի ձեռն յատուկ դեսպանի յայտնեցին զմիտս իւրեանց Մեծին Պետրոսի, որ բարեհաճութեամբ դարձոյց զդեսպանս, հրամայեաց տիրապետող հայ - մէլիք իշխողացն զօրս ժողովել ի ժամ գալստեան իւրոյ ի տեսութիւն նորանուաճ ծովեզերեայ կողմանցն Կասպից: Գլխաւոր դեսպանն Իսրայէլ Յրին ի 1707 թ. ի Պետերբուրգայ իբր դեսպան առաքեցաւ ի Պարսկաստան առ Հուսէին շահն, տեղեկանալ զգրութիւնս միմեանց, և համոզելոյ զմիտս Հայաստանցւոց առ այս նոր գիտաւորութիւն: Յետ յաջող վերջացուցանելոյ զյանձնարարութիւնս վերադարձաւ բերելով ի շահէն Պարսից ի պարգև Մեծին Պետրոսի 200 հազար ռուբլի, և յայտնեաց կայսերն թէ բայց ի Հայոցն Ղարաբաղու, Շամախին, Սյնախն և Ղազախ — Բօրչալին պատրաստի ունին 17 հազար զինավառեալ զօրս և սպասեն կայսերական հրամանի վասն բարձրացուցանելոյ զդրօշակ ապստամբութեան ընդ գէմ մահմետականաց: Կայսրն մեծ շնորհս ցուցեալ Հայոց բարեհաճեցաւ տալ Իսրայէլի Յրին վասն ազատութեան Հայոց

մինչև 940 հազար զօրս Ռուսաց և զընծայս Պարսից շնորհաց վասն ծախուց զօրացն: Իսրայէլ համեստութեամբ մեծ շնորհակալութիւնս մատուցեալ թագաւորին հրաժարեցաւ յայն մեծ պաշտօնատարութենէն:

19.) Յառաջ քան զայս մեծն Պետրոս ունէր ի Պարսկաստան զոմն ի հայկազանց նաւասարդ անուէն իրրե գործակալ, որ զոմենայն հանգամանս և զփոփոխութիւնս պատահեալս ի թագաւորութեան Պարսից մանրամասն օրօգրութեամբ մատուցանէր թագաւորին և լինէր պատճառ ուրախութեան նորա: Յետ նորա զայս պաշտօն կատարեաց Ղազար ոմն, որ ստացաւ մեծամեծ պարգևս և աստիճան գեներալի: Բարեմիտ կայսրն հաճեցաւ յանձնել սմա 940 հազարեան զօրս վասն վերականգնելոյ Ղարաբաղ, բայց սա ևս ոչ յանձն էառ զառաջարկութիւն կայսեր, համարելով զայն գեր ի վերոյ քան զկարողութիւն իւր: Հուսկ յետոյ Մեծն Պետրոս բարեհաճեցաւ պատասխանել, թէ ինքնին պատրաստի է առաջնորդել զօրաց իւրոց վասն ազատութեան և օգնականութեան Հայոց:

20.) Յետ այսորիկ հայկազն մէլիքն Ղարաբաղու իմանալով զգալուստ Մեծին Պետրոսի ի Դարբանդ, իսկոյն բարձրացուցին զգրօշակ անկախութեան և 60,000 զինավառեալ զօրք զէն ի ձեռին՝ պատրաստեցան ի ճակատ պատերազմի: Հայկազն Դաւիթ բէգ իշխանն Սիւնեաց արիասիրտ, արդարապէս, բարեպաշտ և ծանօթն սուրբ Գրոց յետ տեսանելոյ և սրոշելոյ զսկզբնական և զվերջին հիմունս գործողութեան իւրոյ ընդ Գէորգ կամ Շահ—Նաւազ թագաւորին Վրաց, ել ի Վրաստանէ ի 1721 թ. երկոտասան քաջընտիր զօրապետք, որոց աւագքն են Մխիթար, մեծ Գէորգին, և Բայինդուրն, 40 հազար զինավառեալ զօրօք խաղաց գնաց յաշխարհն Սիւնեաց, և արք զօրաւորք ի Հայոց լուեալ զգալուստ նորա, տառապեալք ի դառն ծառայութենէ այլազգեաց միաբանական սիրով ժողովեցան առ նա, նուաճեցին զգաւառն Սիւնեաց, և յազթահարեալ թշնամին ի պէսպէս պատերազմունս է զի անկան ի պատերազմի և է զի ընդ կրուսկն գաւնալով նկուն եղեալ փախեան: Գործովք արւոյն Դաւիթ բէկի նահանգն Սիւնեաց առ ժամանակ ազատեցաւ ի լծոյ այլազգեաց: Յորժամ քաջ իշխանն Դաւիթ մղէր պատերազմունս ի սէր հայ-

ընկերաց ընդդէմ թշնամեաց, փաշայն օսմանցւոց եհարց ց՛Դաւիթ բէգ՝ թէ առ ի՞նչ պատճառ ժողովեալ զօրս ի Հայոց մարտ դնէ։ Պատասխանի ետ Դաւիթ բէգ ասելով, «Ես կատարեմ զհրաման Մեծին Պետրոսի»։ Յայնժամ օսմանցիք փութով ձեռն ի գործ եղին ամրացուցանել զսահմանագլուխս իւրեանց, նուաճել զպարսկական տեղիս յերևանայ մինչև ց՛Դավրէթ, որպէս զի արգելք լինիցին յառաջընթաց գործոց Դաւիթ բէգի և թագաւորին Ռուսաց։

Դաւիթ բէգն և հայազգի մէլիքքն տեսանելով թէ երերի տէրութիւնն Պարսից և զօրանայ օր ըստ օրէ վնասակար իշխանութիւնն Օսմանցւոց ջան եղին տալ պատերազմն յերկրին Սիւնեաց ընդդէմ թշնամեաց, և երկու զօրապետք նորա Աւանխան — Միրզայ և Աւան Իւզբաշի այլովք երկբաժին զօրօք պահպանէին զՂարաբաղ։ Ավդանցիք ևս բարձրացուցեալ դրօշակ ապստամբութեանց՝ արկեալ յաթոռոյ ի 1722 թ. զթագաւորն Պարսից Շահ — Սուլթան — Հուսէին՝ տիրեցին Սպահան մայրաքաղաքին Պարսկաստանի, և եկզիք կամ լեռնականք Դադստանի տեսեալ զներկայութիւն կայսեր Ռուսաց և զբանակի նորին ի Դարբանդ, չհամարձակեցան ելանել յարշաւանս ի Ղարաբաղ, յԱտի և ի Գուգարս։ Ուստի ոչ այլ ինչ մնայր Հայկազանց, բայց միայն յերկրէն իւրեանց միահամուռ զօրութեամբ հալածել զԹաթարս և զՊարսիկս, և փախստական առնել զՍարի — Մուստաֆայ փաշայն, որ եկեալն էր զօրօք տիրապետել երկրին։

21.) Լուր գալստեան կայսեր Ռուսաց ի Դարբանդ իսկապէս իմացեալ Ղարաբաղցի հայ մէլիքացն և Վախտանգ արքայորդւոյն Շահ — Նաւազ Գիորգիոյ՝ 40 հազարեան զինավառեալ զօրօք ելին ընդ առաջ կայսեր Ռուսաց առ ափն Կուր գետոյ։ Սակայն կայսրն յետ նուաճելոյ զԴարբանդ, զԲաքու և զԳիւլան յետս դարձաւ ի Ռուսաստան ի պատճառս թագաւորական գործոց, որով հատաւ յոյս յաջողութեան Հայաստանի և Վրաստանի։

22.) Հայք և Վրացիք յուսահատ մնալով ի մէջ սխերիմ և արիւնարբու թշնամեաց իւրեանց, ապաւինեալ յԱստուած և ի սակաւաթիւ զօրս իւրեանց ընդդէմ բազմաթիւ զօրաց թըշնամեաց, զամս ոչ սակաւս մղեցին արիւնահեղ պատերազմունս

և ապա ակամայ կամօք հարկեցան ճանաչել զիշխանապետութիւնն նոցա: Սարի—Մուստաֆայ կառավարիչն Գանձակի իբրեւեռեռ եթէ կայսրն Պետրոս չորաւ ի խորս Ռուսաստանի, քաջաւերեալ յախուռն յարձակմամբ եմուտ ի Վրաստան, քանզի թագաւորն Վրաց անտերուշ թողեալ զհայրենիս իւր գնացեալ էր ի Ռուսաստան. յետ սոսկալի սրածուծեանց և կոտորածոց յոխորտանօք դարձոյց զզօրս իւր ի վերայ հայազգի մէլիքացն Ղարաբաղի, սպառնալով հիմն ի վեր կործանել զերկիրն: Հայկազեան մէլիքքն երկրորդեցին զխնդիր իւրեանց առ կայսրն Ռուսաց, կամ տալ զօրս օգնականութեան ընդդէմ աշխարհաւերն Տաճկաց և Պարսից և կամ շնորհել տեղի ի կողմանս Վասպից ծովուն առ ի բնակել անդ: Կայսրն Ռուսաց բարեհաճեցաւ ի 10 նոյեմ. 1724. թ. և ետ հրաման դնելով մայիօր Կրօպօտով կամենդանտին Գարբանդու առանց պատճառանաց տալ եկաւորեալն հայոցն զյարմարաւոր և զբաւականաչափ տեղիս մերձ ի սուրբ Խաչ բերդն—Սուլազ Ագրախան և Թարղու գետոց և վարիլ ընդ նոսա այնպէս, զի մի ելցէ ի նոցունց տրտունջ կամ գանգատ, ասելով. որովհետեւ զժողովուրդս եկաւորեալս ի հայոց ընկալաք ի ներքոյ կայսերական պաշտպանութեան մերոյ, եւ զայսմանէ յայտնեաց հրովարտակաւ Նսայիա կաթուղիկոսին Աղուանից, և հայմէլիքացն և ժողովրդոցն Ղարաբաղու. բայց հանգամանք ժամանակին չներեցին հայոց տեղափոխիլ ի սահմանս Ռուսաց, և հայկազեան մէլիք տիրապետողքն մնացին ժողովրդովքն հանդերձ ի նեղ գրութեան:

23.) Քանզի սարասկեար Սարի Մուստաֆայ փաշայ բուն բանակաւ իւրով եկաց ի Գանձակ քաղաքի և մնացեալ զօրացն հրաման ետ բնակիլ ի սահմանս հայմէլիքաց, Գառնացաւ վիճակ ժողովրդոց, Մէլիք-Աւան-Խան՝ որ հրամանատարն էր միւս մէլիքաց, ժամ գտեալ գրաւեաց զսէր Սարի-Մուստաֆայ փաշայի և առ երեսս հնազանդութիւն եցոյց. բայց ի ծածուկ սէր և մտերմութիւն ունելով ընդ Ռուսս գեղեցիկ իմն կերպիւ դարան գործեալ եհար, կոտորեաց զ35,000 անձինս յենիչարեան բանակէ Օսմանցւոց և զփաշայն փախստական արար ի բերդն Նրեան, և բան նշանին էր. «*պահպանելէ՛ք զէն տէրմէն զէյաւաթի է վրան աճեցման. «*զիւլայոցէ՛ք զնորն, որ «*նէ խոստանայ ասլ***

չպարտաւ իւր ի ժամանակս, Այս երեւելի անցք պատահեցան ի 1733 թուին:

Մէլիք Աւանն ազգայնովք իւրովք գնաց ի Ռուսաստան ի ժամանակս Աննայ կայսրուհւոյ, որ ընկալեալ զնա և զհամախոհս նորին մեծաւ պատուով ըստ արժանեաց նոցունց շնորհաց աստիճան և ռոճիկ: Ժառանգք Մէլիք Աւան խանի բնակեալ յԱսորոսխան, ի Մոսկուա և ի Պետերբուրգ մտին ի կայսերական ծառայութիւն անուամբս — Կնիազ Սմբատեանք, Կնիազ Մէլիքեանք և Հայրապետեանք:

24.) Իսկ Դաւիթ իշխանն այրն խոհական և քաջաքազուկ յաղթեալ յոգնախումբ թշնամեաց շինեաց ամուր բերդ մի ի գիւղն Հալիձոր և ժողովեալ ի Հայոց արս կորովիս, կացոյց ի վերայ նոցա սպարապետ զՄխիթար՝ զայրն անպարտելի և զօրապետ՝ զԲայինդուր իշխանն ի տոհմէ Սմբատեանց, մղեալ թաղում պատերազմունս զամս չորս, իսպառ ջնջեաց յաշխարհէ անտի Սիւնեաց և Արցախոյ զամենայն թշնամիս. բայց յետ նուաճելոյ զգաւառս Աճանանի, Կապանի, Զաւանդուրի Բաղաբերդի, Գիւնէի և Մեղրի, որ գլխաւոր բանակատեղին էր, ի միում ճակատամարտի ընդդէմ խանին Նախիջևանի ի պարտութիւն մատնեցաւ: Դեսպանք առաքեալք ի 1724, 25, 26, 27 և 1729 թուականին վասն խնդրելոյ զօգնութիւն ի կայսերաց Ռուսաց, պարզապէս ցուցանեն թէ յորպիսում վիճակի էր դրութիւն Հայոց Արաքսոյ: Սարի—Մուստաֆայ փաշայն կազմեալ ի Թուրքմէն, ի Քուրդ և ի Քաթար զօրաց զբանակ մի ինքնին առաջնորդեալ նոցա եմուտ խրոխտալով յերկիրն Սիւնեաց և բանակեցաւ հանդէպ Հալիձորոյ, ուր էրն ժամանակաւոր տեղին կառավարութեան Դաւիթ բէգի: Անմոռանալին Դաւիթ յաջողակ ձեռնարկութեամբ ստիպեաց զփաշայն բառնալ զբանակ իւր, և ի դաշտին Հալիձորոյ ահեղ իմն մարտիւ ճակատեալ յաղթեաց նմա քաջապէս և դարձոյց զնա ի փախուստ:

25.) Յետ մահուան Դաւթի ի 1727 թ. եկաց ի տեղի նորա ընտիր զօրապետն Մխիթար, որ քաջապէս պաշտպանեաց զհայրենիս իւր մինչև ց 1730 ամն. իսկ ազգատեացքն դաւաճանութեամբ սպանին զնա, և դարձեալ մատնեցին այլազգեաց զհայրենիս իւրեանց, ոռոգեալն ջերմաջերմն արեամբ հայրե-

նանուէրն Հայոց վասն անկախութեան: Իսկ Հայկազեան զօրքն ամենեքեան ցրուեցան. և ոմանք ի նոցանէ գնացին առ մեծ իշխանն Յովհաննէս, որ զայսու ժամանակաւ յաշխարհին Գուգարեան Ուտէացւոց զօրացեալ նուաճեաց ընդ իւրե ոչ սակաւ տեղիս. սակայն սա ևս ոչ կարաց ի գլուխ հանել զգիտաւորութիւն իւր, թողեալ զքաղաք իւր ի ձեռս այլազգեաց, խոյս ետ, մեկնեցաւ և գնաց յԱշտարխան:

26.) Պարսկաստան զամս տասն ի ձեռն վատարի շահ-իշխանաց կառավարեալ, վերջապէս ի 1732 թ. բարձրացոյց յաթոռ Ալեքսի զերեւելին Նազիր Շահ: Այս ահարկու պատերազմոյն երկիցս անգամ յաղթանակ արար ի վերայ երկուց զօրաբանակացն Օսմանցւոց, մին մերձ յԷջմիածին, իսկ միւսն ի Վարս, տիրեաց մեծի մասին Հայաստանի և Վրաստանի և ապա մայրաքաղաքին Տփլիսայ և Գանձակայ. տեսանելով զանչափ քաջութիւնս հայ—մէլիքացն Վարաքաղի, որք քաջութեամբ պաշտպանեալ էին զհայրենիս իւրեանց, պարգևեաց նոցա իւրաքանչիւրոց արժանավայել պարգևս, և հաստատեաց զիշխանապետութիւնս նոցա յորդւոց յորդիս լինիլ տէր և իշխեցող սահմանաց իւրեանց: Յօրէ աստի մէլիքքն միմիայն ունելով զկախումն ի շահէն Պարսից, որ ըստ օրէ յառաջացեալ ընդարձակեցին զիշխանութիւնս և զզօրութիւնս իւրեանց: Առաւել քան զամենեսին շահն սիրեաց զՄէլիք—Աւան և զորդի նորա զՄէլիք—Եսայիաս, որովհետեւ զամն ողջոյն կերակրեցին նոքա զզօրս շահին: Հայկազեան մէլիքքն մինչև ց 1746 ամն ցմահն Նազիր-Շահի բացարձակ տէր և իշխան լինելով ի Վարաքաղ, ի վերջոյ գտին ինքեանց ռիսերիմ հակառակորդ զգլխաւոր պետն Զուանշիրեան մեծի ցեղի՝ զՓանայ-Խան:

27.) Այսպէս հինգ առանձին Մէլիքական—ինքնիշխան տիրապետութիւնքն 1.) Զրաբերդինն՝ Մէլիք Մէջլում 2.) Գիւլիստանինն Մէլիք Աբով, 3.) Վարանդինն՝ Մէլիք Շահնազար, 4.) Խաչենայն Մէլիք Ալավէրդի, 5.) Գուգախայն՝ Մէլիք Բախտամ, ինքնիշխանաբար կառավարէին զաշխարհն Վարաքաղու: Շահնազար մէլիքն Վարանդի տեսեալ զսերտ բարեկամական գաշնադրութիւնս մէլիք—Ադամին Զրաբերդի, և մէլիք Յովսէփին Գիւլիստանի, երկեաւ. եմուտ ի բարեկամութիւն ընդ Զուանշիրեան Փանայ—խանին, տալով նմա զգուստրն իւր ի

կնուծիւն և զանմատոյց տեղին սւր շինեցաւ ամրոցն նուշի. և զամս երկուտասան պատերազմեցաւ ընդ մէլիք Ադամի և ընդ մէլիք Յովսէփայ, որք քաջութեամբ պաշտպանէին զանկախութիւնս իւրեւնց: Ներքին պատերազմունք յիշեալ Մէլիքացն աղետալի եղեն որպէս վասն ամբողջ անկախութեան Աարաքաղու, նոյնպէս և պատերազմող Մէլիքաց, և հայրնակչաց երկուստեք: Սպառեցան կարողութիւնք նոցա: Ի վերջոյ մէլիք Ադամն և մէլիք Յովսէփն ի պարտութիւն մատնեալ ի հակառակորդ մէլիք Շահնազարէն, փախստական գնացին ի Արաստան, գտանել ազատութիւն ընդ հովանաւորութեամբ Թէյիմուրազ թագաւորին Վրաց:

Յայնժամ Փանայ—Խանն արձակ համարձակ տիրեաց երկրին և հպատակաց նոցա, և ստիպեաց զամենեւին կատարել զկամս իւր: Յետ քանի ինչ ամաց մէլիք Ադամն և մէլիք Յովսէփն միջնորդութեամբ խանին Գանձակայ վերադարձան, և հաշտութիւն արարեալ ընդ Փանայ—Խանին մտին ի Աարաքաղ և տիրեցին իբրեւ հպատակ իշխան երկրին և ժողովրդականաց իւրեանց: Փանայ—Խանն ճիշտ պահպանեաց զայս պայմանադրութիւն, բայց յաջորդ նորա Իբրահիմ Խանն ոչ հայեցեալ ի պայմանս հօր իւրոյ, կալեալ զմէլիք Եսայիաս էարկ ի բանտ, ապա զըրկեաց զնա ի կենաց և ի կայից, և ի տեղի նորա կարգեաց զմէլիք Բախտամն:

28.) Եկատարինէ Բ. թագուհին Ռուսաց յետ նուաճելոյ զՎրիմ, դարձոյց զաչս իւր ի Վաւկաս և ի մերձակայ նահանգս Վասպիական ծովու, ուստի և զՎալերիան կոմսն Զուբով վերստին առաքեալ զօրօք ի Վաւկաս տիրեաց Դարբանդի, Բագուոյ և Շամախուոյ: Աամբ կայսերութենէն էին ազատել զՀայաստան և զՎրաստան ի ծանր լծոյ մահմետական բռնակալաց և առնուլ ընդ հովանաւորութեամբ իւրով իբրեւ զմի ի նահանգաց Ռուսիոյ: Մայրագոյն հրամանատարն կաւկասեան զօրաց գեներալն Պոտեմկին հրաւիրական թղթակցութեամբ գրեաց առ յիշեալ մէլիքս զկայսերական բարեհաճութիւն, և յայտնեաց նոցա թէ, նա ունի հրաման ազատելոյ զնոսա ի ծառայութենէ թուրքաց, և յորդորեաց զնոսա միշտ պատրաստ լինիլ: Մէլիքք ստացեալ զկայսերական յուսադրութիւն, յայտնեցին զհաւատարմութիւնս իւրեանց առ քահն Ռուսաց, և լիաբերան

շնորհակալութիւնս մատուցին կնիազ Պոտէմկինին, նաև գրեցին առ Յովսէփ Արքեպիսկոպոսն Արղութեանց և յայտնեցին զպատրաստութիւն և զհնազանդութիւն, զոր ինչ հրամայելոց է կայսերութիւնն:

29.) Մէլիք — Մէջլումն Զրաբերդին, որդին Մէլիք — Ադամայ Մէլիք Աբովն Գիւլիստանի որդին մէլիք Յովսէփայ, Մէլիք Բախտամն Դուզախի որդին մէլիք Աւանի յորդորական բանիւք գործակալաց Ռուսաց յուսալով ի մեծամեծ և ի փառաւոր խոստմունս նոցա ի 1787 թուականին եկին առ Յովհաննէս կաթողիկոսն Աղուանից, հաստատեցին զթուղթ երգման և հաւատարմութեան և առաքեցին առ գեներալն Պոտեմկին, յայտնեցին և Յովսէփ Արքեպիսկոպոսին Արղութեանց, և խնդրեցին զառաքումն զօրաց Ռուսաց ի սահմանս երկրին յիշեալ մէլիքաց:

30.) Մեծ հրամանատարն գեներալ Պոտէմկին յայտնեաց մէլիքացն առաքել զարժանաւոր անձն ի բանախօսութիւն. բայց միաբան հայ մէլիքքն պատասխանեցին, թէ ոչ կարեմք առաքել զոք յահէ խանին, մի գուցէ յայտնի լիցի խանին դիտաւորութիւն մեր, յապայն բնաջինջ լիցուք ազգաւ և տեղեալ: Գրութեամբ Յովսէփ Արքեպիսկոպոսի յԱրարատեան երկրէ եկն առ Պոտէմկին մեծապատիւ Ստեփաննոս Դաւթեանց, որ ճշմարտապէս բացատրեաց զմիտս և զդիտաւորութիւնս հայ — մէլիքաց:

31.) Որդին Փանայ — Խանի Իբրայիմ Խանն Շուշուայ իմանալով զյարաբերութիւն մէլիքացն ընդ գեներալ Պոտէմկինի և զծածուկ ձեռնարկութիւնս գործակալացն Ռուսաց նաև զմիաբանութիւնս Մէլիքաց ընդ Յովհաննէս կաթողիկոսին՝ սպասէր դիպօղ ժամու վրէժխնդիր լինիլ. և կալեալ բանտարկեաց զմէլիք Աբովն Գիւլիստանի՝ յափշտակեաց զամենայն կայս և կարասիս նորա: Իբրայիմ Խանն թէպէտ գրութեամբ գեներալ Պոտէմկինի առանց պատժոց արձակեաց զմէլիք Աբովն ի բանտէ, բայց յորժամ խզեաց զդաշն սիրոյ ընդ Հերակլ Արքային Վրաց, կոչեաց առ ինքն զմէլիք Մէջլումն, զմէլիք Աբովն և զմէլիք Բախտամն էարկ զնոսա ի բանտ և սկսաւ աներկիւղ զկալուածս և զերկիրս երկոց մէլիքացն քարուքանդ առնել: Նւ յորժամ Հերակլ արքայն Վրաց խաղաց զօրօք Ռուսաց ի Գանձակ,

մէլիք Մէջլումն և մէլիք Աբուլն զերծեալ ի կապանաց բանտից փախստական անկան առ Հերակլ, խնդրեցին զօգնութիւն վասն պաշտպանութեան երկրին և ժողովրդոց իւրեանց: Հերակլ արքայ փութով զօրս յօգնութիւն հաճեցաւ հասուցանել թուով չորս հազար՝ զօրավարութեամբ կնիազ Օրբէլիանի, բայց երբ զօրավարն Ռուսաց Պ. Բուրնաշով ստացաւ զանահնունելի հրաման յետս դառնալոյ զօրօքն ի Ռուսաստան՝ Հերակլ զօրօք Ռուսաց դարձաւ ի Տփլիս, և Հայ մէլիքքն ոչ ուստեքէ օգնութիւն գտեալ գնացին զհետ նորա:

32.) Իբրայիմ Խանն տեսանելով զվնասաբեր ձեռնարկութիւնս Ռուսաց ընդդէմ իւր, զերկիրն մէլիք Բախտամի ետ ի ձեռս Պարսից, մահադեղով թունաւորեաց զՅովհաննէս կաթողիկոս, քարուքանդ արար զերկիրն մէլիք Մէջլումի, իսկ ի տեղի մէլիք Աբուլի կարգեաց իշխան զայլ ոք. հազարաւոր հայք ի սուր սուսերի մաշեցան կատաղութեամբ այսր պարսկի և այլ հազարաւորք ևս բռնադատեցան սոսկալի տանջանօք թողուլ զքրիստոնէութիւն, և այլ բազումք մանաւանդ ի ժողովրդականաց մէլիք Աբուլի իբրեւ հինգ հարիւր տունք ընդ այլոց բազմաց թողեալ զբուն տեղիս ծննդեան իւրեանց տարագէմ գնացին որոնել ինքեանց ապահով տեղիս ի Վրաստան, ի Դարբանդ, յԱշտարխան, ի Ազլար, ի Շամքոր, ի Ունախ, ի Տփլիս և բազումք ևս ի Տաճկաստան:

33.) Ազայ Մահմէդ խան շահն Պարսից զայրացեալ ի վերայ յանդուգն արարմանց Իբրայիմ Խանին, որ չէառ յանձն հպտակել ինքեան ի 1795 թ. բազմաթիւ զօրօք յարձակեցաւ ի Ղարաբաղ և զամս երկուս շարունակ քանդեաց և աւերեաց սրածութեամբ, ի վերջոյ տիրեաց Նուշի բերդին, ուրանօր և եգիտ զգերեզման իւր. քանզի ի սմին քաղաքի գուլաճանք նորա սպանին զնա: Նախ քան զսպանումն իւր միով ամառ յառաջ այս Ախտայ—Խան—Շահն յարձակեցաւ ի Վրաստան աւերեաց զայն սրածութեամբ: Անբաղդ մայրաքաղաքն Վրաց Տփլիս մոլեռանդութեամբ զինուորաց Պարսից զերիս տիւս և զերիս գիշերս հրեղէն ուկիանոս եղեալ իսպառ դարձաւ ի մոխիր: Տասն և վեց հազար գերի աղջկունք և տղայք, յորոց 4000 Վրացիք և 12000 հայ գնացին բազմացուցանել զթիւ հարճից մեծամեծաց Պարսից ի հարէմս նոցա:

34.) Այս ցաւալից համբաւ եհաս ի լուր կայսեր Ռուսաց Պաւլոսի Ա. որ հրաման ետ գեներալ Պոտէմկինն զօրապետին տիրել կողմանցն Ղարաբաղի. իսկ Վրաստանն զխաղաղութիւն եգիտ միով սակաւաձեռն բանակաւ Ռուս զօրաց: Այսպէս Ռուսաստանն որ իսկզբան 18 դարուն էր ճշմարիտ բարեկամ և պաշտպան Ղարաբաղու Հայոց և Վերին Հայաստանի ի վերջ նոյն դարուն նախախնամութեամբն Աստուծոյ եղև հետզհետէ շնորհալի և ողորմած վեհափառ տէր և արքայ:

Յետ աւերման Տփլիսայ յԱղայ—Մահմատ - Խանէ Հերակլ արքայ երկուցեալ ի միւս անգամ արշաւանաց նորա, զանազան արտօնութեամբ համաձայնեցաւ ոմանս ի տիրապետող Հայ—մէլիքաց Ղարաբաղու ածել ժողովրդովք նոցա ի բնակիլ ի Վրաստան, որոց ոմանք տարեալ բազում նեղութեանց և ցաւոց ոչ կորուսին զհաւատարմութիւնս առ Քահն Ռուսաց. վերստին խնդրեցին ի ձեռն գեն. Պոտէմկինի և Յովսէփ Արքեպիսկոպոսին զկայսերական պաշտպանութիւն և զօգնութիւն տեղափոխելոյ նախապետական իրաւամբ և ժողովրդովք ի Ղարաբաղ կամ ի Սոմխէթ. առ այս հետեւեցաւ բարձրագոյն հրովարտակն Պաւլոսի Ա. առ մէլիքս և առ իշխանս Հայոց Ղարաբաղու, որով թոյլատրէր նոցա ժողովրդականօք հանդերձ տեղափոխիլ ի նահանգս Գիորգի թագաւորին Վրաց, որ կայր ի ներքոյ հովանաւորութեան Ռուսաց. և տայ հրաման յիշեալ թագաւորին՝ բնակեցուցանել զնոսա ի վիճակս Ղաղաթի և Բօրչալւայ և կամ ուր և կամիցին. միւսնոյն նախնական իշխանութեամբ, փառօք և պատուօք և ժողովրդականօք յօգուտ անկեալ թագաւորութեան:

35.) Արքայն Վրաց Գիորգի ԺԳ. ընկալեալ ի ձեռաց մէլիք Զուլալշուտի և Փրիգոնի զհրովարտակ կայսերն յ3 Յունիսի 1799 թ. շնորհեաց մէլիք Մէջլումին առանձին հրովարտակ, յորում ի միջի այլոց գրեալ է: «Դուք բերիք առիտ ի մեծ Կայսերէն Ռուսաց զհրովարտակ վասն բնակեցուցանելոյ զձեզ ի տէրութեան մերում, և տալոյ ձեզ սեպհական տեղի. ընկալեալ ի յարգանս զխնդիր ձեր. Մեք շնորհեմք ձեզ ի սեպհականութիւն զբերդն Լօռուոյ և զնահանգն Լաւրի բնակչօք, տեղեալ հողով և ջրովն և լերամբք ըստ այժմեան սահմանագծին. քայց որովհետև Լօռին յառաջ քան զայս տուած է հանգու-

ցեալ Շամիր — Աղին, եթէ որդիք կամ թոռուք նորա երեւոցին՝ յայնժամ նաճանգն այն ըստ խոստման մերոյ կրկին տացի նոցա. իսկ ձեզ ի տեղի նորա տաց զայլ նաճանգ. իսկ եթէ ոչ ոք երեւոցի ի նոցանէ դուք տիրեցէք յաւիտեան: Թագաւորն Գիորգի շնորհեաց մէլիք Մէջլումին զգիւղն Շնօղ և Գոեղ. մէլիք Փրիգոնին զգիւղն Ուղուշար (Յձուշ) իսկ մէլիք Աբովին՝ զԲօշնիս: Եւ զայնմ զմայն մայրաքաղաքս (36.) Մէլիք Աբով բնակեալ ի Բօշնիս, գոլով այր հզօր և աշխարհաշէն լցոյց բազմամարդութեամբ զնաճանգն Բօշնիսոյ և ըստ գրելոյ Կաւալեւսիոյ միշտ ի պատրաստի ունէր աւելի քան զ1000 զինավառեալ արս կորովիս, որով վանեալ զթշնամիս ի խաղաղութեան պահէր զնաճանգն իւր: Արքայորդին Վրաց Ալէքսանդր բազմիցս յորդորեաց զնաճանգիլ յիւր կողմն, բայց սա ոչ հայեցեալ ի բազմագլմի խոստմունս նորա, հաստատ պահեաց զերդումն առ գահն Ռուսաց, ի մոի եգ տեղափոխել ի նաճանգէն Ախալցխոյ զ1000 գերդաստանս Հայոց, և յաճախ հեծելազօրօքն յարձակէր ի վերայ փաշայութեան Ախալցխոյ, որով ծագեցաւ անբաւականութիւն ընդ մէջ Ռուսաց և Թուրքաց, բայց փութով գեներալ Լազրե դադարեցոյց զյարձակումն նորա: Ի 1800 թ. սա հրամանաւ Գիորգի ԺԳ. կազմեաց սահմանապահ զօրս յԱղքօրբի, և ստացաւ զպատուանուն « Բարսեղ — Բաշի », պահպանէր զերթեւեկ վաճառականս և զկարաւանս նոցա ի Կոզբ և անտի ի Վրաստան, ստանալով ռոճիկս աւելի քան զ500 թուման: Գիորգի արքայ վասն քաջագործութեանց սորա միշտ կոչէր զնա « Բաշայաղի շերտալեռ: արժանաւոր որդի Հայկաղի Դէլի + Յովնէլայ, ասց նմա իւրեան շերտալեռ — Բիւն »: Մէլիք Աբով և ազգական նորա Եւսամի նուաճեցին զփախուցեալ Ղարաբաղցիս ի Բամբակաձոր ի սահմանս Օսմանցւոց. մէլիք Մէջլում հակառակ եկաց սյսմ, վասնորոյ Գիորգի ԺԳ. շնորհեաց մէլիք Մէջլումին զԽան — Արիւն Բօրչալուի փոխանակ հպատակաց իւրոց:

Յետ մահուանն Գիորգայ արքայազն Դաւիթ իլեաց զիշեալ Արխն ի Մէջլումայ, և սա գանգատեաց գրաֆ Մուսին — Պուշկին, տալ նմա փոխանակ Լօուոյ զիշեալ Խան — Արխն: Գրաֆ Մուսին Պուշկին գնեաց ի նմանէ զԼօուի 6000 ռուբ. և միջնորդեաց կայսեր վարձատրել զմէլիք Մէջլումն վասնորոյ հա-

Լատարմութեան հիշելն ըստ: Բայց իշխան Յիցիանովն յամենայն դէպս հակառակ եկաց մէլիքացն Ղարաբաղու, պատճառելով՝ թէ Երրայիմ - խանն ունի 60,000 տուն հայս ի հպատակաց հինգ երեւելի մէլիքաց հայոց, որք զսկզբնաւորութիւնս իւրեանց առնուն ի թագաւորաց հնոյն Հայաստանի:

Մէլիք Մէջլումն թողեալ զՎրաստան վերադարձաւ ի Ղարաբաղ. և յորդորական բանիւք համոզեաց զԵրրայիմ — խանն Շուշույ մտանել ի հպատակութիւն Ռուսաց. ի ձեռն մէլիք Ռուշանի ճեղքեալ զզօրս Պարսից, զօրս յօգնութեան հասոյց գնդապետ Վարեագինի ի բերդն Շահ - Բուլախ:

Ի ժամանակս կուսակալութեան կնիազ Յիցիանովի քաջութեամբ հռչակեցան մէլիք Աբովն և որդի նորա Ռոստոմ բէգն, հաւաքեալ ի ժողովրդականաց զքաջարի հեծելազօրս պահանէին զօհսմանագլուխս Պարսից, և կատարէին զպաշտօն արագահաս զօրականաց: Ի 1804 թ. ի ժամ պաշարման Երեւան բերդի իսպառ կարճեցաւ երթ և եկութիւն և հաղորդակցութիւն Վրաստանի ընդ զօրաց կնիազ Յիցիանովի, յիշեալ Ռոստոմ բէգն քաջապէս երկիցս հասոյց յԵրեւան վառօթ, ռումբս, և պաշարս ուտելեաց: Յամսեանն Օգոստ. ի 1804 թ. կնիազ Յիցիանով կրկին առաքեաց յԵրեւանայ զքաջն Ռոստոմ բէգ ի Փամբակ վասն բերելոյ պաշար ուտելեաց, և պաշտպանելոյ ի ճանապարհին զվերադարձող Վրացի իշխանս յԵրեւանայ:

Ի ճանապարհին Ղարաքիլիսոյ ի Փամբակաձոր բանակն Ռոստոմ - բէգի ընդ Վրացի իշխանաց պատահեցաւ տան - հազարեան բանակին Պարսից՝ զօրավարութեամբ Փիր - Ղուլի - Խանին և Ալէքսանդրի Հերակլեան: Աստ բացաւ արիւնահեղ պատերազմն, և ի խռնիլ հեծելազօրացն Պարսից ընդ առաջնապահ Ղարաբաղցի հեծելազօրս, երիւարն Ռոստոմ - բէգի, որ ի ճակատ արձանացեալ կայր, սպանաւ, և ինքն երիս վէրս ստացաւ, բանակ Պարսից ի պարտութիւն մատնեցաւ, որոյ կէսքն գնացին ի Թէհրան, և կէսքն բանտարկեցան ի Խալրէթ: Ալէքսանդր Հերակլեան, որ քաջ ճանաչէր զվիրաւորեալն Ռոստոմ - բէգ, հրամայեաց արիւնաթաթախ տանել զնա ի բուն բանակն առ Արրաս - Միրզայ՝ ժառանգ Պարսից, որ հրամայեաց պրկեալ ձեռօք և երկաթի կապանօք բանտարկել զնա ցլերադարձ իւր. յետ վեց ամսեայ խաւարչտին բանտարկութեան և դառն տան-

Զանաց Թոստոմ - բէգն սպանաւ ի 1805 ամի ի Գալլրէժ քաղաքի:

Մէլիք Զուլֆուտն վերադարձեալ ի հայրենիս իւր ի Ղարաբաղ՝ ոչ ստեաց զերդումն իւր, այլ միշտ տայր օգնութիւնս և պաշար՝ ներեալ զօրաց Թուսաց որ ի Շուշի: Յետ մահուանն կնիազ Յիցիանովի Իբրահիմ - Խանն Շուշույ ստեալ զերդումն իւր կալաւ զկողմն Պարսից, մէլիք Զուլֆուտն ձեռնտու եղև գնդապետ Վիսանէիչի առ տեղեալն սպանանել զսլաւազանց իւանն, և յօրէ աստի այս մէլիք միշտ և հանապազ յայտնէր գեներալ Նէստույեվին զհանգամանաց գործոցն Ղարաբաղի և Պարսկաստանի:

Յետ մահուան մէլիք Աբովի որդի նորա մէլիք Մինաս բէգն դիմեաց խնդրանօք առ կուսակալն Վրաստանի Տորմասով առ ի հաստատել ինքեան որպէս սեպհական ժառանգութիւն զԲօլնիս քնակչօք հանդերձ. բայց ոչ յաջողեցաւ նմա կատարումն այսր խնդրոյ. վասնորոյ Ղարաբաղցի մէլիքքն վերադարձան անդէն ի 1808 ամի ի հայրենիս իւրեանց: Աստանօր սպառին պատմութիւնք գործոց նոցա ի Վրաստան: — Ի Վերին Հայաստանի:

37.) Հայք որք ի սահմանի Վրաց էին, այն է ի Սոմխէթ, ի Բորչալի, ի Լօռի, ի Ղազախ և ի Շամշադին ընդ Վրաստանի կային ի ներքոյ հովանաւորութեան Թուսաց. իսկ Արարատեան գաւառն և Ս. Աթոռն Էջմիածնի հե՛էր ընդ բռնութեամբ Պարսից: Յանկարծ շահգատայն Աբրահ - Միրզայ բաղմաթիւ զօրօք յարձակեցաւ ի սահմանս Վրաստանի, կամելով վերստին ի ձեռս բերել զկորուսեալ գաւառս իւր, շատ նեղացոյց զՀայս, զերեւելի իշխանս և մանաւանդ զբարձրաստիճան եկեղեցականս, հրամայելով նոցա յորդորել զՀայս ունիլ զկողմն Պարսից: Բռնութիւն Շահգատային ի վերայ Հայոց յայնժամ քան զչափն բարձրացաւ. երբ քաջարի զօրքն Թուսաց դիմեցին ի վերայ զօրաց Պարսից և ստիպեցին դառնալ յետս: Նախ յաղթութիւնն հայազգի քաջամարտիկ իշխան Մադաթեանի ի Շամքոռ ի վերայ Պարսից, և ապա պատերազմն Գանձակայ (Նիսսովէ-տօպօլոյ) նախագուշակեցին զապագայ վիճակ նոցա. բանակն Աաւ կասեան զօրաց առաջնորդութեամբ մեծ զօրապետին Պատկեվիչի վրէժ առնելով յաւերժօց խաղաղութեան, ի 1827

ամին էանց ընդ Աղղիբէուկ ընդ Բէզարդալ և ընդ լերինս Բամբ
բակայ՝ եմուտ յԵջմիածին և ի հին Նախիջևան, արագութեամբ
նուաճեաց զԱրքայսապատ, զԱրդարապատ, զԵրևան, զԱր-
բանդ և զԹափրէզ, ձգեցաւ ի Մարանդ և ի Խոյ և հուսկ յետոյ
զտեղի էառ յԱրտաշիլ և ի ստորոտս լերինն Ապիլանդու: Այս-
պէս զինու զօրութեամբ Ռուսաց գոգոյս Պարսկական Հայաս-
տան նուաճեցաւ ի սուղ միջոցի, Նախ քան զնուաճումն երկրին
Արարատայ եղբայր Սարգարին Երևանայ Հասան-խան, և Շահ-
զադայն մեծ վտանգ սպառնային Մայր Աթոռոյն Ս. Եջմիածնի
մանաւանդ վեհափառ կաթողիկոսին. ուստի հոգելոյս հայ-
րապետն Եփրեմ միաբանօքն Եջմիածնի եկն ի սահմանս Ռուսաց
ի Արարադ և ասլա ի Հաղբատ, ուր եկաց մինչև ցվերջ պա-
տերազմին Ռուսաց ընդ Պարսից:

38.) Յաւարտ համառօտագրութեանս արժան է յիշատակել
աստ և զանուանս այնց հայկազն անձանց որք զանձինս իւր-
եանց ոչ խնայեցին ի ժամ պատերազմաց Ռուսաց ընդ Պարսից,
ընդ Օսմանցւոց և ընդ Վաւկասեան լեռնականաց և սքանչելի
սիրազօրծութեամբ հռչակեցին զինքեանս ի մտրղս պատերազ-
մաց և ճակատուց: Աշտարակեցի Ներսէս Արքեպիսկոպոսն՝ որ
եղև յետոյ կաթողիկոս, խաչ ի ձեռին ընդ գրաֆ Պասկեիչի
եմուտ ի Հայաստան և զմեծ մասն նորա քարոզելով արար
հպատակս Ռուսաց: Շամշադնեցի Գրիգոր Արքեպիսկոպոսն Քա-
լանթարեանց զգեցեալ զտարազ չէրքեղի սուր ի ձեռին հալա-
ծականս արար զապստամբս Շամշադնի, Ազախի և Բորչալուի,
որոց բնակիչք ի տէս սնելն զնա զինաւթառեալ, իրաւամբ Փշիշ-
կոչէին զնա և Պարսկապետ: Քաջամարտիկ իշխանն Մազաթեան
հռչակեալ, պատերազմական հրաշագործութեամբն, պատե-
րազմական սիրազօրծութեամբ Գանձակայ և Շամքորի խոցեաց
զսիրտ Արքառ - Միրզայի: Գնդապետն Ազարոս Ազարեանց՝
որ անդուլ ջանիւք և իմաստուն կարգադրութեամբ եկաց ի
գլուխ գալթելոցն ի Պարսկաստանէ անձանց իբրև 40,000աց ի
Հայաստուն ի նախաբնակ և ի հայրենի աշխարհ իւրեանց: Իշխանն
Վասիլ Բէհրուդեանց վանեաց զթշնամիս, և զգրօշակ Ռուսաց
բարձրացոյց ի կատարս լերանց Բաշ - Արդիկլեարի և ի Վարս:
Անպարտելի իշխանն Մովսէս Երկայնարազուկ Արղութեանց
վեր ի վայր արար զՎաւկասեան լեռնաբնակս և բազմաճիգն

նահատակութեամբ և պատերազմօք կանգնեաց ինքեան կոթող և արձան ի բարձունս Կաւկասեան լեռանց։

Յիշատակաց արժանի են Կարնեցի Կարապետ Արքեպիսկոպոսն Բագրատունի և Ստեփաննոս Արքեպիսկոպոսն Կարսայ, որք անքուն քարոզութեամբ պատրաստեցին զմիոս Կարսեցի, Կարնեցի, Բասենցի և Բայազէզցի Հայոց գաղթիլ ի Հայաստան։ Գաղթականք երից փաշայութեանց Քուրքիոյ տեղափոխեցան 12,655 գերդաստանօք ոգիք իբր 76,000 և եկեալ հիմնեցին դքնակութիւն իւրեանց ի զանազան տեղիս — յԱխալցխայ և ի սահմանս նորին, ի գաւառսն Շիրակայ, Երեւանայ և Գեղարքունւոյ։ — Հնարին ինչ է մոռանալ զԱրծաթեցի Մանուկ աղայն, որ քանի մի թիկնապաշտ առիւծանման երիտասարդօք հայելով յալէզարդն Մասիս, ի միտ բերելով զմեծութիւնս աղբին, ջարդելով զբուրդստանցիս, ապա ի Մասիսն յայսկոյս անցեալ ի սկզբան պատերազմոց Ռուսաց ընդ Պարսից խորտակեաց զզօրս Հասան - Խանի, որոյ խորամանկութեամբն անձնադոհ եղև ի սէր հայրենեաց։ Անհնարին է ի մոռացոնս արկունել զհիսոքանչ քաջագործութիւնս Ղարաբաղցի, Երեւանցի, Լօռեցի, Զորագետցի և Ղազախեցի Հայոց, որք զհայրենեաց քար և հողն Պարսկական արեամբ լուացեալ, զարիւնս իւրեանց թափեցին վասն ազատութեան հայրենի աշխարհին իւրեանց։ մարթ ինչ իցէ մոռանալ զՇուլաւերցի հսկայն Սօսի աղայ և և զմելիք Յովհանջանն, որք խոյանային ի սարս և ի ձորս Քվէշու և Բօլնիսի՝ զառաջս ունել երկրակործան Քուրդ Օքիւզ աղայի, սպանին զորդի և զզօրս նորա, ապա ի պակասիլ վառօդոց՝ հսկայքս զէն ի ձեռս առիւծապէս պնդեցան զհետ նոցա, հարին և հարան և ի վերջոյ անկան զճախանձելին մեռանելով մահ։ Այժմ գնամք առ Զորագետցիս։ Գովասանական բանիւք պատմեն ականատեսքն զքաջագործութիւնս Շնօղեցի Աբրան քեխի Բէգբաշեանց, Հաղբատեցի Յարութիւնի Երզնկեան, բթահատ Բագալի Պարանեան, Դսեղեցի ահեղատեսիլ և յիթխարի Յովակիմայ Քուլմանեան, որք սրով, թրով և հրազինուք քաջընտիր սպառազինեալ երիտասարդօք զողացուցեալ զսարս և զձորս Լօռւոյ և Զորագետի, արիարար հռչակեցին զինքեանս ընդգէմ սրիկայից և առաջնախաղաց զօրաց Պարսից, որք գէմ եղեալ կամէին զալ ի քանդել զՀաղբատ, ունիլ զձե-

րուէի հայրապետն Եփրեմ, և կենդանի տանիլ ի նուէր Շահա-
տային. բայց արիութիւն Ձորագետցւոց հալածական արար
զՊարսիկ զօրս:

39.) Յետ նուաճելոյ Կայսերութեան Ռուսաց ղերեւան և
զբոլոր նահանգս Արարատեան, և աղատութեան Մայր Աթոռոյն
Ս. Էջմիածնի, ծերունազարդ Հայրապետն Եփրեմ դարձաւ ի
Հաղբատայ ի 1828 ամի յազատեալն ի Սուրբ Էջմիածին, ի 1830
ամի, ի պակասիլ լուսոյ աչաց հրաժարական ետ, ընտրել զոք
ի տեղի իւր և ի 1831 ընտրեցաւ Յովհաննէս Ը. Կարբեցի
ի կաթողիկոսութիւն Հայոց. յորոյ աւուրս հաստատեցաւ
կանոնադրութիւն յաղագս կառավարութեան եկեղեցեաց Հա-
յոց ի Ռուսաստան, ի կայսերէն Ռուսաց ի 11 Մարտի 1336
ամի, որով և բացան Սրբազան Սինօդն Էջմիածնի, վեց վիճա-
կային Կանսիստորեայք, Հոգևոր կառավարութիւնք: Սա ի կեն-
դանութեան իւրում վճարեաց զծանր պարտս Աթոռոյն, և
զտասն հազար մանէթ եդ յարքունի բանկս յանուն Սուրբ
Աթոռոյն Լուսաւորչի:

Ռուստոմ — Բէկ Երզնկեանց:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԸ ԵՒ ԸՆՏԱՆԻՔԸ

ՄԱՏԱՂ ՍԵՐՆԴԻ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ, ԵՒ ՆՈՅԱ՝ ՄԻՄԵԱՆՑ
ՀԵՏ ՈՒՆԵՅԱԾ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ.

(Շ-Դ-Ն-Ի-Բ-Է Լ ԷՐՆ)

Այսպէս ուրեմն ուսումնարանը կարող է առաւել մեծ չափով աշակեր-
տի բարքի և կամքի վերայ ազդել և նորան ապագայ կեանքի համար նա-
խապատրաստել քան թէ ընտանիքը. այս պատճառով Ն- Ի-Ն-Դ-Է Դ անհրա-
ժեշտ պիտի լինի իւր շէնքերէն բնաւորութեան Ի-Ն-Դ-Է-Դ-Է Դ:

Այդ դաստիարակութեան երկու հաստատութիւնների խնդիրներից մինն
այն է որ նրանցից իւրաքանչիւրը ինչ սահմանների մէջ որ միւսը ինքնուրոյն
գործումէ. պիտի յարգէ, միւսի իրաւունքներն կամովին պիտի ճանաչէ և
նորան պէտք եղած ուշադրութիւն ընծայել և երբեք չըպիտի մանուկների
առ միւսի գործ գրած միջոցներ պախարակէ. Եւ որովհետեւ դաստիարակչի